

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 41., BR. 3., 65.–96., ZAGREB, VELJAČA 1994.

NEŠTO NAPOMENA O VEZI IZMEĐU ATRIBUTNIH KORELATIVA I
"RESTRIKTIVNOSTI" ODNOSNIH REČENICA U HRVATSKOME
KNJIŽEVNOM JEZIKU

Radoslav Katičić

Na Međunarodnom kongresu slavista u Bratislavi održala je početkom rujna 1993. Snježana Kordić zapažen referat kojemu je naslov bio "Determinator kao znak restriktivnosti/nerestriktivnosti relativne rečenice u hrvatskom jeziku". Puni tekst toga referata objavljen je s drugim kongresnim prinosima iz Hrvatske u časopisu *Croatica. Prinosi proučavanju hrvatske književnosti*, XXIII/XXIV, 37/38/39, Zagreb 1993, str. 151—166 i tamo je sada svakomu pristupačan.

Autorica je svoje istraživanje utemeljila na reprezentativnom i kulturnohistorijski vrijednom korpusu, njegove je podatke obradila iscrpno, uključujući i njihovu statistiku, a rezultate svojih opažanja iznijela je sažeto i pregledno. Metoda joj je doduše utemeljena na statistici, pristup kakav je njezin i ne dopušta drugo, pa joj stoga rezultati ne dosežu do zacrtavanja zbilja diskretnih odnosa, nego ostaju obilježeni raspršenošću što je svojstvena slici koja se dobiva na temelju prebrojavanja, ipak je došla do nekih prilično određenih rezultata. Tako zaključuje, na temelju pomno provedenih pojedinačnih istraživanja, da se atributni korelativi *onaj, takav i onakav, svi i svaki, pa ikoji, kakav, kakav god* i sl. mogu uzimati kao *znak* da će odnosna rečenica što zavisi od njih i od imenice uz koju oni stoje kao atributi biti "restriktivna", što će reći da sužava opseg predmetâ na koje se može odnositi imenički pojam, njegovih referenata, i time ga pobliže određuje.

Nasuprot njima atributni korelativi *ovaj i taj, pa moj, tvoj, njegov, njezin, naš, vaš, njihov, svoj i neki, jedan* jesu znak da će odnosna rečenica koja se odnosi na njih i na imenicu uz koju oni stoje kao atributi biti "nerestriktivna", što će reći da ne utječe na opseg predmeta na koje se može odnositi imenički pojam, njegovih referenata, ne sužuje ga, nego samo o njem kakav već jest daje neke dodatne obavi jesti (Kordić 1993, 152, 163—164).

Potkrijepit ćemo i osvijetliti te rezultate Snježane Kordić primjerima što se među svima koji se navode u njezinoj radnji nude kao osobito jasni, neprijeporni i ilustrativni. Tu i dalje u ovim razmatranjima njezini se primjeri obilježuju istim brojem kojim ih je ona označila u svojem prinosu:

- (17) *Ona gospoda koja žele prisustvovat kod izleta* (a ne i druga gospoda koja to ne žele), *neka se pravodobno prijave kod društvenog čuvara*;
- (29) *Radi li se o takvu prolazu, koji će služiti raznim nekretninama*, (a neće služiti samo jednoj) *onda mogu vlasnici odnosno posjednici svih tih nekretnina ili više njih jednom te istom molbom zaiskati određenje zajedničkog nužnog prolaza*;
- (30) *U nas još zavisi mali obrt od onakovog općinstva, koje još ima novaca ili smisla za solidnost* (a ne od takvog koje novaca ili smisla za to nema);
- (54) *Svi pomorski časnici, koji se nalaze na dopustu, pozvani su prešno pod oružje* (a oni koji se ne nalaze na dopustu nisu pozvani jer već jesu pod oružjem);
- (58) *... te da u obće svaku igru i lutriju, za koju nije osobita dozvola izdana, zabrane* (a da ne zabrane onu igru i lutriju za koju jest izdana osobita dozvola);
- (53) *Podžupan nadalje može posjećivati kakva god društva, udruge, prigodne skupštine, na kojima se ne govori mađarski* (a one na kojima se govori mađarski ne može posjećivati s toga naslova).

Nema dvojbe da će se svi ti primjeri najprije razumjeti tako da se shvate kao da odnosne rečenice u njima *pobliže određuju* o kojima je od sve *gospode*, od svih *prolaza*, od svih *općinstava*, od svih *pomorskih časnika*, od svih *igara i lutrija*, od svih *društava*, *udruga*, *prigodnih skupština* ovdje riječ. Takvo sam njihovo značenje istaknuo dodacima u zagradama, čime se nadopunjuju primjeri što ih Snježana Kordić navodi iz svojega korpusa. Odnosne rečenice koje se razumiju tako zovu se u literaturi kojoj se ona pridružuje restriktivnima. Zgodno se mogu zvati *odredbenima*.

Nasuprot tima stoje ovakvi primjeri:

- (6) *No i mimo ovu dvostruku svrhu - koja je osnovana na materijalnoj potrebi - moderna žena traži još nešto u današnji dan.* (Moderna žena u današnji dan mimo ovu dvostruku svrhu, takvu kakva već jest, traži još nešto. Tek usput se objašnjava da je ta dvostruka svrha osnovana na materijalnoj potrebi. Time se ne određuje поближе koja je to upravo dvostruka svrha);

- (9) ... priznalo se ovim imenovanjem, da je ta predrasuda, koja je bila skoro postala državnim principom, iz osnova pogrešna. (Pokazalo se da je ta predrasuda, koja god ona bila, iz osnova pogrešna. Tek usput se objašnjava da je ona skoro bila postala državnim principom. Time se ne određuje pobliže koja se to upravo predrasuda pokazala pogrešnom);
- (33) Dok je on spavao, ukrao mu je nepoznat lopov njegovo odijelo, koje je ležalo na stolcu pokraj kreveta, i pobjegao. (Lopov je ukrao odijelo i zna se koje jer je rečeno da je njegovo. Tek usput se objašnjava da je ono ležalo na stolcu kraj kreveta. Time se ne određuje pobliže koje je to upravo odijelo ukradeno);
- (46) Iza jednoga zavoja - pred kojim je dao znak trubljom - opazio je na cesti stajati jednu gradsku preseku, u koju je vozač upravo napuštao vodu. (Iza jednoga zavoja, koji god to bio, opazio je stajati jednu gradsku preseku, koja god to bila. Tek usput se objašnjava da je pred tim zavojem dao znak trubljom i da je vozač u tu preseku upravo napuštao vodu. Time se ne određuje pobliže koji je to upravo zavoj i koja upravo preseka).

Nema dvojbe da će se svi ti primjeri najprije razumjeti tako da se shvate kao da odnosne rečenice u njima *ne određuju pobliže* o kojima je od svih *dvostrukih svrha, predrasuda, njegovih odijela, zavoja i preseka* tu upravo riječ, nego izriču tek dodatne podatke o njima. Odnosne rečenice koje se razumiju tako zovu se u literaturi kojoj se pridružuje Snježana Kordić nerestriktivnima. Zgodno se mogu zvati *objasnidbenima*. To pak što je odnosna rečenica odredbena ili je objasnidbena zgodno je zvati *njezinom funkcijom*. Ovdje će dakle biti govora o tome od čega zavisi funkcija odnosne rečenice.

Pored spomenutih ima i takvih atributnih korelativa (determinatora) koji prema autoričinim nalazima ne stoje ni u kakvoj vezi s time da li je odnosna rečenica zavisna o njima i o imenici uz koju stoje kao atributi odredbena ili je objasnidbena. To bi bili atributni korelativi *ovoliki, toliki, onoliki*, od kojih se samo *toliki* pojavljuje u njezinu korpusu (Kordić 1933, 156—160).

Među rezultatima koje iznosi Snježana Kordić osobito je znatan taj da odnosne rečenice koje se odnose na imenice ili imeničke sklopove s neodređenim atributnim korelativom u hrvatskome književnom jeziku nisu nužno odredbene, kako su, polazeći od primjerâ drugih jezika, tvrdili neki autori (C. Smith, *Determiners and Relative Clauses in a Generative Grammar of English, Language*, 40, 1, 1964, 38; Ch. Lehmann, *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen - Theorie seiner Funktionen - Kompendium seiner Grammatik*, Tübingen 1984, 264; Kordić 1993, 164).

Referat, takav i s takvim rezultatima, opravdano je privukao na se pozornost slušatelja i opravdano je u diskusiji dobio riječi priznanja i pohvale. On stoga pruža i prikladno polazište da se promotri pitanje kojim se njegova autorica bavi te da se odnosi koji joj se pokazuju promisle do kraja, pa da se tako pokuša doprijeti prema suvislu i cjelovitu jezičnom opisu dalje nego je to njoj pošlo za rukom. Tomu su posvećene ove napomene. Pri tome se ostaje u okviru pitanjâ što ih je ona postavila i barata se, uz neznatne iznimke, samo primjerima koje je ona izabrala iz svojega korpusa jer su joj se

učinili najprikladnijima da njima osvijetli i potkrijepi svoje zaključke. Polazi se nadalje od toga da je ona na temelju širega konteksta tih primjera, koji nam je nepoznat jer nije prenesen u tekst referata, uvijek ispravno određivala funkciju odnosnih rečenica, to da li one poblizje određuju imenicu s atributnim korelativom na koju se odnose ili samo daju dodatne podatke o njima, da li su dakle, kako ona radije kaže, restriktivne ili su nerestriktivne, a ja radije velim: da li su odredbene ili objasnidbene. To se naime iz samih primjera koje ona navodi ne da uvijek pouzdano razabrati.

Kao kod svakoga jezičnog opisa i sustava koji mu je implicitan, tako je i kod ovoga kojim se bave ove napomene najbolje uzeti za polazište one slučajeva koji se ne uklapaju u nj, bilo da se za njih ne može dati pravilo na istoj osnovi na kojoj se daje za većinu slučajeva, bilo da su iznimke od takvih većinskih pravila. Obično je to kraj niti od koje se odmata klupko.

U radnji Snježane Kordić slučaj za koji se ne može dati pravilo na istoj osnovi kao i za druge jesu pokazni količinski pridjevi *ovoliki*, *toliki* i *onoliki* kao atributni korelativi. Od tih se pridjeva u autoričinu korpusu kao atributni korelativ javlja samo *toliki*. Tako u primjerima:

(31) ... kako Vam se iskazuje oduševljena zahvalnost na tolikim krasnim darovima, kojima obogatite našu malu književnost.

i

(32) Na hrvatskom jeziku nisu nam pristupačni toliki mislioci, koji su dubljinom duha prodirali u tančine ljudske zagonetne duše, koji su bili naj snažniji tumači ljudskih boli, strasti i muka.

O tome kako treba shvatiti te odnosne rečenice ne kaže autorica ništa. Ne određuje im funkciju. Veli samo da to jesu li odredbene ili objasnidbene ne zavisi od atributnoga korelativa *toliki* nego od imenice uz koju on stoji ili o drugim činiteljima (Kordić 1993, 159—160). Tu se dakle ne može dati pravilo na temelju suodnosa atributnoga korelativa i funkcije odnosne rečenice.

Pogleda li se poblizje kako s time stoji, može se učiniti da u (31) *toliki darovi* jesu samo oni kojima se obogaćuje naša mala književnost, a ne kakvi drugi obilni darovi, pa se samo za njih izriče zahvalnost, a u (32) da su *toliki mislioci* ti koji nam nisu pristupačni na hrvatskom jeziku, a da se tek usput dodaje kako su oni dubinom svojega duha prodirali u tančine ljudske zagonetne duše i da su bili najuspješniji tumači ljudskih boli, strasti i muka. U (31) bila bi po takvu shvaćanju odnosna rečenica odredbena, a u (32) objasnidbena. Od čega to onda zavisi ako ne zavisi od atributnoga korelativa *toliki*, kako nam kaže Snježana Kordić, a i sami to vidimo? Zavisi valjda od toga što je sadržaj imenice *mislioci* u (32) sâm za sebe posve dovoljan da se za njih sa žaljenjem utvrdi kako toliki od njih nisu pristupačni na hrvatskom jeziku, a imenica *darovi* u (31) očito nije upotrebljena u svojem temeljnom i doslovnom značenju, pa se i ne razumi je pravo o kakvim se tu darovima radi ako se ne zna i to da je njima tolikim obogaćena naša mala književnost. Tu doista, kako autorica i predviđa, funkcija odnosne rečenice zavisi od imenice na koju se odnosi, od naravi njezina značenja u kontekstu složene rečenice i možda u još širem.

U igru onda mogu ući i drugi činitelji, što autorica također predviđa kao mogućnost. Tako se, na primjer, možda o adresatu rečenice u primjeru (31) dobro zna kakvim je darovima obogaćivao i koga, pa se to u odnosnoj rečenici kazuje tek dodatno da škrt izraz ne bi djelovao neuljudno, a u primjeru (32) možda se u nekom posebnom kontekstu upravo mislioci koji su dubinom duha prodirali u tančine ljudske zagonetne duše, koji su bili naj snažniji tumači ljudskih boli, strasti i muka razlikuju od takvih koji su, recimo, bistrinom uma uočavali čiste i pravilne odnose što su skriveni u živoj raznolikosti zbilje, koji su te odnose umjeli zacrtati i domisliti ih do kraja sa svim implikacijama što su u njima sadržane, ili nešto slično tomu. Ako bi to bilo tako, onda bi i funkcije odnosnih rečenica u ta dva primjera bile raspoređene upravo obrnuto nego što su raspoređene ako se polazi od prve pretpostavke. U primjeru (31) bila bi objasnidbena, a u primjeru (32) odredbena odnosna rečenica.

Pokazalo se da Snježana Kordić ima pravo. Funkcija odnosnih rečenica u tim primjerima doista ne zavisi od atributnoga korelativa *toliki*, od njega ne zavisi baš nikako, nego zavisi od značenja imenice na koju se odnose ili od nekih drugih činitelja u kontekstu i situaciji, a može, očito zavisiti i od obojega. Pokazalo se, međutim, i to da u samoj složenoj rečenici to nije zadano jednoznačno, nego zbog raznolikosti činitelja koji uvjetuju narav funkcije ona u istoj složenoj rečenici može biti i ovakva i onakva. Tu dakle *nema nikakva znaka*.

Ako se slučajevi kakvi su u primjerima (31) i (32) ne mogu opisivati po pravilima koja su mogla biti postavljena za većinu drugih, pa se učinilo da za tu većinu i vrijede, postavlja se pitanje ne može li se možda ta većina slučajeva opisivati i po pravilima po kojima se pokazalo da se mogla opisati ona manjina za koju se nije moglo postaviti pravilo na istoj osnovi kao za većinu. Dobio bi se time opis koji bi bio i dosljedniji, i cjelovitiji i iscrpniji. Pomoglo bi to temeljnom nastojanju da se svi slučajevi opisuju istim pravilima.

Uostalom, Snježana Kordić i od onih pravila kojima se bez teškoće opisuje veći dio primjera u njezinu korpusu navodi iznimke koje se ne ponašaju prema tim pravilima. Ima tako jedan primjer s interpretacijom kojega autorica ostaje u nekoj neizvjesnosti. To je

(19) ... *a hoće i Dalmacija, ona Dalmacija, u kojoj tako živo odjekuje svaki kucaj velikoga narodnoga srca.*

O tome primjeru ona veli: "Semantika odabiranja determinatora *onaj* toliko je jaka da dovodi u pitanje nerestriktivnost relativne rečenice i u situaciji kada je antecedent vlastita imenica" (Kordić 1993, 156). Iz tih se riječi razabire da je taj primjer dvoznačan pa autorica ostaje nesigurna u tome kako ga valja razumjeti. Odnosna rečenica u njem može se shvatiti i kao da poblizje određuje i kao da dodatno iskazuje. I u tome ima pravo, to je doista tako.

Polazeći od toga da je *Dalmacija* vlastito ime i stoga bez ostatka identificira predmet koji se njime označuje, mora se odnosna rečenica u primjeru (19) shvatiti tako da ništa poblizje ne određuje nego samo nešto dodatno iskazuje, da je objasnidbena, a nije odredbena. Složena se rečenica onda razumije ovako: ... *hoće i Dalmacija, ona Dalmacija*

(kakvu dobro znamo), u kojoj (u toj Dalmaciji) tako živo odjekuje svaki kucaj velikoga narodnoga srca. No moguće je tu složenu rečenicu razumjeti i drukčije: ... *hoće i Dalmacija*, (bar) *ona Dalmacija u kojoj odjekuje svaki kucaj velikoga narodnog srca* (narodnjačka, a ne autonomaška). Kao i u primjerima s atributnim korelativom *toliki*, tako i tu sve zavisi od imenice, upravo od njezina značenja. Ako se odnosna rečenica razumije kao da poblizje određuje imenički sklop, dolazi u imenici, upravo u vlastitom imenu *Dalmacija*, do semantičkog pomaka. Ono više ne identificira bez ostatka predmet na koji se odnosi jer se više ne odnosi na svu cjelinu predmeta koji se njime imenuje, nego na njegove dijelove, a ti, imenovani tim imenom, opet stoje za svu cjelinu. Tako imenica *Dalmacija* upotrijebljena u tom smislu i nije više doista vlastito ime jer ne identificira nazvani predmet bez ostatka, pa se takvim razumijevanjem primjera (19) ne pobija pravilo po kojem od vlastitoga imena može biti zavisna samo objasnidbena odnosna rečenica, a ne i odredbena, iako autorica, čini se, misli da je ovim primjerom dovela u pitanje to pravilo (Kordić 1993, 156 i bilj. 4).

No za ovo je razmatranje važnije nešto drugo. Pokazuje se, naime, da tu funkcija odnosne rečenice može biti takva i onakva bez ikakva obzira na atributni korelativ *onaj*. Taj korelativ je prisutan i pri jednoj i pri drugoj funkciji. Niti tu ima kakve zavisnosti, *niti je onaj znak* ikoje od njih. Suočena s tim stanjem stvari, koje se ne da podvesti pod pravila koja uvodi, autorica sasvim *ad hoc* pribjegava razlikovanju "semantike odabiranja" pokazne zamjenice *onaj* od njezine "podsjetničke semantike". No tu treba odmah rezati Occamovom britvom, pozvati se na ono najtemeljnije pravilo spoznajne metodologije: *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*. Ne valja bez nužde umnožavati pretpostavke kojima se barata. Čemu dva značenja – jer o tome se tu radi, a ne o semantici, jezikoslovnoj nauci o značenju – čemu dva značenja pokazne zamjenice *onaj* kada su u njima tek preslikana dva značenja imenice *Dalmacija*, a već se uz atributni korelativ *toliki* pokazalo da značenjska narav imenice stoji u suodnosu s funkcijom odnosne rečenice koja je od nje zavisna. Tako se onda ne uvodi novo pravilo, nego samo primjenjuje već uvedeno, a ne uvodi se ni razlikovanje dvaju značenja pokazne zamjenice *onaj*, odabirnoga i podsjetničkoga, ono ostaje jedno, uvijek isto i, kako to već jest kod zamjenica, strukturno je i gramatičko, ne podliježe tankim preljevima. Tu onda doista ne treba posezati za Occamovom britvom.

Velika je prednost opisnoga postupka kakav je ovdje zacrtan što se njime bez teškoće obuhvaćaju i primjeri koji za Snježanu Kordić moraju ostati iznimkama. Njihovu pojavu opravdava ona statističkim odnosima (Kordić 1993, 156—157). No u valjanu gramatičkom opisu statistika ni je relevantna. Spomenuti primjeri, međutim, prestaju biti iznimkama ako se na njih primi jeni pravilo kakvo je autorica već uvela, iako samo za izdvojen slučaj pokaznih količinskih pridjeva. Po tom pravilu funkcija odnosne rečenice zavisi od (značenja) imenice od koje je zavisna i od drugih činitelja zadanih uglavnom situacijom, onime što se zna i onime što se želi reći. Može se pokazati da su odnosne rečenice u tri primjera koja autorica navodi kao iznimke od svojega većinskoga pravila potpuno u skladu s onim drugim pravilom što ga je uvela za slučajeve gdje se atributni korelativ ne može uzeti kao znak funkcije odnosne rečenice. U ta tri primjera odnosne rečenice ne određuju poblizje, nego samo dodatno iskazuju, nisu dakle odredbene nego su objasnidbene, iako su zavisne od imeničkoga sklopa s atributnim korelativom *onaj*,

koji je po većinskom pravilu znak za odredbenu funkciju odnosne rečenice. Ta su tri primjera ova:

- (20) *Novi namjesnik nije plemić, nema ni minimuma plemstva ono "von", koje se uvijek smatralo kao neophodno potreban obol za ulazak u Had austrijske više birokracije.*
- (21) *Pepeljasta boja obraza, zastrle, ulupljene oči, mala pocrnjela usta, - ona neizreciva boja mrtve puti, koja se na bijelome zatku pretvara u zelenkastu gnjiloću - sve to bijaše doista - smrt.*
- (22) *Naši prijatelji misle, da će nama uspjati mnogo bolje povratiti Osijeku ono staro simpatično lice, koje ga je činilo među hrvatskim gradovima gradom uglednim, gradom slobodnim, zauzetim na odlučni način za svoje dobro kao i dobro naše otačbine.*

Iz samoga značenja imeničkih sklopova u tim primjerima, kako se ono od prve razumije, proizlazi naime da je *ono "von"*, *ona neizreciva boja mrtve puti*, *ono staro simpatično lice* u sva tri slučaja nešto jedinstveno i poznato, pa se odnosnom rečenicom koja je o njima zavisna ništa na njima bliže ne određuje. Odnosne rečenice koje zavise od tih imeničkih sklopova mogu biti samo objasnidbene.

Podeli se dakle od jednostavne pretpostavke da su odnosi s atributnim korelativom *onaj* isti kakvi su i s atributnim korelativom *toliki*, imamo samo jedno pravilo za sve primjere i nemamo više iznimaka. Ostaje, međutim, dvoznačnost jer *nema više znaka* za funkciju odnosne rečenice. Ta je dvoznačnost vrlo uočljiva u primjeru (19) uz *onaj*, pokazala se i u primjerima (31) i (32) uz *toliki*, osobito kad se u igru uvedu "drugi činitelji", tj. ono što se već zna i ono što se hoće reći.

I ne stoji ono što o takvim slučajevima piše Snježana Kordić: "Jedinstvenost pojave označene imenicom koja nije vlastita, već opća imenica moguća je samo ako se zajedno s tom imenicom u nominalnoj sintagmi javljaju i odredbe koje sužavaju sadržaj imeničkog pojma. Takve odredbe, adjektivni i neadjektivni atributi, prisutne su u (21) i (22). Budući da već one toliko suze sadržaj imeničkog pojma da preostane samo jedan referent, relativna rečenica nakon njih nema više nikakvu ulogu u omeđivanju sadržaja i referencije. Zbog toga je RR (to u Snježane Kordić valja čitati kao "relativna rečenica") i u (21) i (22) "nerestriktivna" (Kordić 1993, 157). Već samo *ono "von"* u primjeru (20) pokazuje, međutim, da nikakve dodatne odredbe nisu potrebne ako je dana značenjska punina. Tako je tu dosta znati da je *von* znak plemićkoga predikata. Treba samo zamisliti primjer: *Ono sunce, koje grije i pravednika i grešnika, ogrijat će i mene*. I bez ikakvih odredaba sunca odnosna rečenica tu sigurno ne određuje poblize o kojem se upravo suncu radi. Odredbe mogu u konkretnom slučaju upućivati na razumijevanje odnosne rečenice kao dodatnog iskaza, a ne kao poblize odredbe, one, međutim, za to nisu nuždan uvjet. Niti primjer kojim Snježana Kordić naročito potkrepljuje to svoje učenje:

- (23) *To su one žalosne pojave starih usidjelica, koje su čitavom svojom bijedom bile živa optužba ljudskoga društva, ma da je uz njih bilo tu i tamo i dirljivih primjera požrtvovnih i ljubljenih "tetaka" i "strina"*

nije jednoznačan s obzirom na funkciju odnosne rečenice u njem. To će zavisiti, na primjer, od toga hoćemo li dirljive primjere požrtvovnih i ljubljenih "tetaka" i "strina" uključiti među one žalosne pojave starih usidjelica, ali ne i među one koje su čitavom svojom bijedom bile živa optužba ljudskoga društva, ili nećemo. Ako o tome tako rasuđujemo, onda odnosna rečenica u primjeru poblize označuje one žalosne pojave starih usidjelica, odredbena je. ako pak ne, moguće je tu rečenicu razumjeti i onako kako se Srježani Kordić učinilo da se nadaje samo od sebe i da se ta rečenica jedino može razumjeti. U svakom slučaju nema ni to nikakve veze s atributnim korelativom *onaj* niti je on, što se funkcije odnosne rečenice tiče, tu ikakav znak.

Ocrtala se tako mogućnost cjelovita i iscrpna opisa na temelju pravila što su obuhvatnija i dosljednije primjenjiva od onih koja polaze od atributnoga korelativa kao znaka za funkciju odnosne rečenice. Treba sad pogledati koliko su ta obuhvatnija pravila primjenjiva na primjerima koji najbolje potkrepljuju i ilustriraju pretpostavku o atributnom korelativu kao takvu znaku. Pokazuje se da i tu, ako se samo podrazumijeva ili hoće reći nešto drugo od onoga što se u prvi mah čini da je samo sobom razumljivo, mijenja funkcija odnosne rečenice. Vraćamo se tako primjerima koji su navodeni na početku, tek pokazujemo da se oni mogu razumjeti i drugačije:

- (17) *Ona gospoda* (dobro znamo koja i kakva), *koja* (ta ista gospoda, k tomu još i) *žele prisustvovat kod izleta, neka se pravodobno prijave kod društvenog čuvara* (jer će inače policija doći po njih);
- (29) *Radi li se o takvom prolazu* (tj. najkraćem mogućem), *koji će* (taj isti prolaz, uz sve ostalo) *služiti* (i) *raznim nekretninama, onda mogu* (jer je prolaz najkraći mogući) *vlasnici odnosno posjednici svih tih nekretnina ili više njih jednom te istom molbom zaiskati određenje zajedničkog nužnog prolaza;*
- (30) *U nas još zavisi mali obrt od onakovog općinstva* (znamo već kakva), *koje* (takvo općinstvo, uz to što mali obrt zavisi od njega) *još ima* (i) *novaca ili smisla za solidnost;*
- (54) *Svi pomorski časnici* (među prisutnima), *koji se* (svi ti pomorski časnici) *nalaze na dopustu, pozvani su prešno pod oružje;*
- (58) ... *te da u obće svaku igru i lutriju* (ovdje), *za koju* (kako to u nas biva) *nije osobita dozvola izdana, zabrane;*
- (53) *Podžupan nadalje može* (kod nas) *posjećivati kakva god društva, udruge, prigodne skupštine, na kojima se,* (kako je poznato, nikada) *ne govori mađarski.*

Funkcija odnosnih rečenica može dakle u tim primjerima biti i drukčija nego se od prve nametnulo Snježani Kordić, ako samo drukčije uđu u igru oni činitelji od kojih to doista zavisi. Sve te rečenice, koje su poslužile kao paradni primjeri za odredbene mogu biti i objasnidbene. Atributni korelativi s tim očito nemaju nikakve veze.

Isto se može pokazati i za one primjere u kojima se funkcija odnosne rečenice u prvi mah shvatila kao objasnidbena:

- (6) *No i mimo ovu dvostruku svrhu koja je osnovana na materijalnoj potrebi (za razliku od druge neke dvostruke svrhe koju znamo), moderna žena traži još nešto u današnji dan (dok mimo onu drugu dvostruku svrhu ne traži ništa);*
- (9) *... priznalo se ovim imenovanjem, da je ta predrasuda koja je bila skoro postala državnim principom (a ne neka druga predrasuda koja to nije bila skoro postala) iz osnova pogrešna;*
- (33) *Dok je on spavao ukrao mu je nepoznati lopov njegovo odijelo, koje je ležalo na stolcu pokraj kreveta (a nije ukrao ono drugo koje je visjelo u ormaru) i pohjega;*
- (46) *Iza jednoga zavoja pred kojim je dao znak trubljom, (a ne ispred kojega drugoga pred kojim takav znak nije dao), opazio je na cesti stajati jednu gradsku preseku, u koju je vozač upravo napuštao vodu (dok druge nije ni zamijetio. Treba samo znati da se govori o više zavoja i o više preseka).*

I u tim primjerima dakle funkcija odnosnih rečenica ne mora biti ona koja se Snježani Kordić učinila kao sama sobom razumljiva, sve one mogu biti i odredbene. Treba samo da značenje imenice o kojoj su one zavisne ili drugi činitelji, tj. ono što se zna i ono što se hoće reći, budu drukčiji. A atributni korelativi tih odnosnih rečenica tu ne znače ništa, *nisu nikakav znak*. Uostalom, sve bi bilo isto da u imeničkim sklopovima od kojih su zavisne te odnosne rečenice nema onih atributnih korelativa. To svatko može lako provjeriti sâm od primjera do primjera, pa nije potrebno da se ovdje izričito izvodi. Više je dakle nego očito da se atributni korelativi tu ne mogu smatrati nikakvim relevantnim činiteljem.

Možda je tu pravo mjesto da objasnim zašto govorim o atributnim korelativima, a ne prihvaćam ponudeni naziv determinatori, premda ti atributni korelativi doista određuju značenje imenica uz koje stoje, pa se stoga s dobrim razlogom mogu zvati determinatorima. Činim to, dakako, i stoga što oko nas stasaju jezikoslovci koji svojim pisanjem pokazuju da misle kako su ako upotrijebe kakav naziv kojim se služi suvremena stručna literatura u svijetu već samim time uhvatili Boga za bradu, bez obzira na to kako se isto može izraziti našim ustaljenim pojmovljem i nazivljem, ili se bar nimalo ne ograđuju od takva doživljavanja. Želim se, naravno, uočljivo ograditi od takva stava. Ali to nije najvažnije. Više me u tome potiče to što se u pitanju kojim se ovdje bavimo ne radi o tome određuju li ti izrazi pobliže imenice uz koje stoje, nego je bitno upravo to da su to korelativi relativnim izrazima i da pripadaju imeničkim sklopovima kao atributi, sami ili pored drugih atributa. I jer je upravo to bitno, govorim o atributnim korelativima, upućujući tako čitatelja na relevantne odnose i ostajući bez natega u okviru našega običnog nazivlja koje nikoga ne može zbuniti.

Pošto se pokazalo da se svi primjeri dosljedno i cjelovito, potpuno i bez iznimaka, mogu opisati pravilima koja se ne osvrću na atributne korelative, nego su jednako primjenjiva i u primjerima gdje takvih korelativa nema jer funkciju odnosnih rečenica određuju prema (značenju) imenice od koje su zavisne i prema drugim činiteljima, tj. onom što se u danom slučaju zna i onom što se hoće reći, postavlja se pitanje nije li

funkcija odnosnih rečenica, поближе određivanje ili dodatno iskazivanje, uopće samo predmet semantike i pragmatike, a ne sintakse kao dijela gramatike. Kada bi bilo tako, pitanje što se ovdje razmatra, ne bi spadalo u gramatiku i po tome niti u sintaksu. Ali nije tako. Sa značenjskim i situacijskim razlikama koje su se tu pokazale relevantnima povezane su naime i bitne sintaktičke razlike. Snježana Kordić valjano ih je opisala (Kordić 1993, 152—153). Ona se pri tome poslužila vrlo preciznom, korektnom i u suvremenoj jezikoslovnoj literaturi uobičajenom opisnom tehnikom. Jednostavnije se to može prikazati ovako:

Odredbena odnosna rečenica dio je sklopa one imenice od koje je zavisna. Granicu toga sklopa označuje ovdje okomita crta. Ako dakle odnosna rečenica поближе određuje imenički sklop, ta se granica postavlja tako da i nju uključuje u nj:

Svi pomorski časnici koji se nalaze na dopustu | pozvani su prešno pod oružje.

Objasnidbena pak odnosna rečenica odvojena je isto takvom granicom od imenskoga sklopa na koji se odnosi. Ako dakle odnosna rečenica dodatno nešto iskazuje o imeničkome sklopu na koji se odnosi, ta se granica postavlja tako da je isključuje iz njega:

Svi pomorski časnici | koji se nalaze na dopustu, pozvani su prešno pod oružje.

Sintaktički je upravo ta granica bitno obilježje. Stavlja se u skladu s time kako se razumije funkcija odnosne rečenice. U tome postoji potpun suodnos sa značenjem imenice i drugim činiteljima, tj. onim što se zna i onim što se hoće reći. To je suodnos između sintakse na jednoj te semantike i pragmatike na drugoj strani.

Odnosna rečenica koja ne određuje поближе, nego samo dodatno iskazuje, dakle objasnidbena, izlučena je tako iz rečeničnoga ustrojstva kojemu pripadaju riječi na koje se odnosi. Ona s tim ustrojstvom nije sklopljena u zavisno složenu rečenicu, nego stoji prema njemu u odnosu kakav je u nezavisno složenoj rečenici. A ipak, jer je odnosna rečenica, ona je od tih istih riječi i zavisna kao da je u zavisno složenoj rečenici. Taj dvojak i u sebi proturječni odnos može se dosljedno opisati tako da se razdvoje dva njegova vida i svaki od njih prikaže u čistom obliku. Složena rečenica u kojoj je odnosna uvrštava se kao sastavnica nezavisno složene rečenice, upravo kao član rečeničnoga niza, u kojem, dakako, jedan član može biti i interpoliran u drugi. Ona jedino ne može stajati na početku toga niza. U toj se složenoj sastavnici rečeničnoga niza ponavljaju one riječi od kojih odnosna rečenica zavisi i ona se tu doista sklapa u zavisni odnos s njima. U toj složenoj rečenici ona i nije objasnidbena, nego je odredbena. Tek složena rečenica u kojoj je odnosna ima u rečeničnom nizu objasnidbeno značenje. Odatle ga dobiva i odnosna rečenica. Onda se uklanjaju ponavljanja. Tako se opisuje cijeli skup rečenica kojih je ustrojstvo izvodivo jedno od drugoga prema točno utvrđenim odnosima jednih rečenica prema drugima, od najvećega do najmanjega sustava. Tako, uz naznaku samo glavnih opisnih koraka:

Svi pomorski časnici, svi su pomorski časnici takvi koji se nalaze na dopustu, pozvani su prešno pod oružje

i odatle:

Svi pomorski časnici, oni su takvi koji se nalaze na dopustu, pozvani su prešno pod oružje

i odatle:

Svi pomorski časnici, takvi koji se nalaze na dopustu, pozvani su prešno pod oružje

i odatle:

Svi pomorski časnici, koji se nalaze na dopustu, pozvani su prešno pod oružje.

Značenjski odnosi su u svim tim rečenicama posve isti.

Uočiti, međutim, valja i to da i odredbene odnosne rečenice, a ne samo objasnidbene, mogu biti izlučene iz ustrojstva rečenice u kojoj su riječi od kojih su zavisne. To je stilski jako obilježeno i zato se susreće rjeđe. Razlika između objasnidbenih i odredbenih odnosnih rečenica tada je samo u značenju:

Svi pomorski časnici, (a oni su svi takvi) koji su na dopustu, pozvani su prešno pod oružje

i nasuprot tomu:

Svi pomorski časnici, (ali od svih samo takvi) koji su na dopustu, pozvani su prešno pod oružje.

Odredba se tu vrši naknadno, kao dodatno utočnjenje. Po tome je pak i ta odredba objasnidbena. Pokazuje se tako stilistički nesimetrična dvoznačnost. Na tu drugu mogućnost da se razumi je takva izlučena odnosna rečenica obično se i ne pomišlja. Ipak treba utvrditi da odnosna rečenica može biti zavisno sklopljena u isto ustrojstvo s glavnom rečenicom u kojoj su riječi od kojih je zavisna samo ako je odredbena. Odnosna pak rečenica koja je izlučena iz toga ustrojstva i s njim stoji u rečeničnome nizu može biti, i obično jest, objasnidbena, ali može također izražavati odredbu, no to je upravo objasnidbena odredba, a odnosna rečenica koja je donosi sama je i dal je objasnidbena i kao takva je uvrštena u rečenični niz. Takav je naknadno pridodani izraz odredbe stilski osobito obilježen. A razlikovanje funkcija tu je čisto semantičko, nije gramatičko.

Kao i inače u rečeničnom nizu granica koja odvaja objasnidbenu odnosnu rečenicu može biti i prava rečenična, a da se osim toga jednoga u sintaktičkom sklopu ništa ne mijenja. Zamisliv je primjer: *Postigao sam velik uspjeh. Koji mi uopće ne treba.* Stvar je stilistike što je to u hrvatskom književnom jeziku rijetko i stilski jako obilježeno. U klasičnom je latinskome to drukčije. Ali ta je razlika utemeljena u navikama i kulturi izražavanja. Stilistička je - nije sintaktička.

To da se odnosne rečenice, kad im je značenjska funkcija različita, različito uvrštavaju u složenu rečenicu izriče se u govoru intonacijom. Autorica je o tome nešto i pripomenula, tek je te razlike pripisala različitom razmještaju značenjskoga težišta: na atributnom korelativu ili na imenici kojoj je on atribut (Kordić 1993, 158). U istinu je to opreka u rečeničnoj intonaciji i važan je sintaktički signal po kojem se razabire kakvo

je ustrojstvo složene rečenice. U pismu se ta razlika najbolje može izraziti interpunkcijom. Odredbena odnosna rečenica ne odvaja se zarezima, a objasnidbena se odvaja, zarezima ili čak crtama. Odatle postaje razumljivo i to da se pri pokazivanju kako je moguće različito razumijevanje odnosnih rečenica u navodenim primjerima nije uvijek mogla zadržati njihova izvorna interpunkcija.

Pravopis kakav je u nas bio prije, koji zahtijeva da se svaka zavisna rečenica odvaja zarezima, a tako su većinom pisani i primjeri u autoričinu korpusu, upravo je u tom pogledu vrlo neprikladan jer onemogućuje da se u pismu izrazi bitna sintaktička razlika, a time i semantička koja je povezana s njome. Stoga je za hrvatski književni jezik izrazito prikladnija interpunkcija kakva se uobičajila od šezdesetih godina na ovamo, a najbolje je opisana u *Hrvatskom pravopisu* iz 1971 (Babić – Finka – Muguš), osobito pak u njegovu drugom izdanju, temeljito doradenu i dotjeranu, koje upravo ulazi u tisak.

Neizbježan je dakle zaključak da "determinatori", atributni korelativi, *nisu nikakav znak funkcije* odnosne rečenice, toga da li ona poblize određuje ili dodatno iskazuje. Slika zavisnosti koje su se oko toga pokazale Snježani Kordić bila je prijeverna. Druge su tu pravilnosti i druge zavisnosti, i ako se one uoče i izreknu, dobiva se opis jednostavan, dosljedan i obuhvatan bez ostatka. A pravila koja se pri tome uvode nisu primjenjiva samo na odnosne, nego jednako tako i na sve druge zavisne rečenice. Treba raščistiti semantičke i situacijske implikacije te razlike u sintaktičkom sklopu za svaku njihovu vrstu, a onda sve te razlike svesti pod zajednički nazivnik. Jezikoslovni rad usmjeren na to bit će bez sumnje vrlo plodan.

Snježana Kordić u svojem lijepom i s pravom zapaženom i pohvaljenom članku nije raščistila i dovela do kraja ono što je valjano zasnovala i prikazala, te time već držala u rukama. Očito je da se povela za literaturom koja je nije upućivala na to da svoj predmet promisli iz temelja prema odnosima kakvi se pokazuju u hrvatskome književnom jeziku. Ostala je tako pri jednostranoj perspektivi kakva se dobiva prema rezultatima opisa drugih jezika. A pitanje je, naravno, i to jesu li takvi opisi onih jezika doista primjereni. No ta nas razmišljanja ovdje odvede predaleko. Pokazalo se samo da se preuzimanje opisnih postupaka razvijenih za druge jezike, ako nije temeljito promišljeno i u dovoljnoj mjeri kritički distancirano, ponekad plaća osjetljivom cijenom.

Načela opisnoga postupka koja su ovdje primijenjena i izložena prisutna su u našem jezikoslovlju već desetljećima. Treba samo proći tu školu. A na njima zasnovan opis funkcija odnosnih rečenica u hrvatskome književnom jeziku sa sintaktičkoga, a to će reći gramatičkoga, gledišta u nas je već dan, koliko su pak opisane sintaktičke razlike povezane sa semantičkima, uključene su i one u taj opis (R. Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Načrt za gramatiku*, Zagreb 1986, ²1991, §§ 503—540a i 837—856, osobito 847—850). Opis pak funkcije odnosnih rečenica s gledišta semantike i pragmatike jedva da je i načet. Valjan se napor u tome smjeru mora zasnivati na širem istraživačkom kontekstu primjerenom tim jezikoslovnim gledištima. Bit će to ne samo bitno upotpunjenje jezičnoga opisa nego i ozbiljan prinos teoriji jezičnoga razumijevanja i jezičnih nesporazuma.

SAŽETAK

Radoslav Katičić, sveuč. prof., Beč

UDK 801.561:808.62, izvorni znanstveni članak
primljen 7. prosinca 1993., prihvaćen za tisak 5. siječnja 1994.Einige Bemerkungen zur Beziehung zwischen attributiven Korrelativa
und der "Restriktivität" von Relativsätzen

In diesem Aufsatz wird das von Snježana Kordić beim Internationalen Slavistenkongreß in Preßburg / Bratislava (September 1993) gehaltene Referat "Determinator kao znak restriktivnosti/nerestriktivnosti relativne rečenice u hrvatskom jeziku", *Croatica. Prinosi proučavanju hrvatske književnosti*, XXIII/XXIV, 37/38/39, Zagreb 1993, str. 151—166 kritisch kommentiert. Auf Grund einer tieferen Analyse und konsequenteren Beschreibung des von der Autorin gebrachten Materials wird gezeigt, daß attributive Korrelativa in der kroatischen Schriftsprache gar nicht, wie die Autorin meint, als Zeichen für die semantische Funktion von Relativsätzen als näherer Bestimmung ihrer Antezedentia oder als derer zusätzlichen Beschreibung und Erklärung anzusehen sind, sondern daß ihre diesbezügliche Funktion von der Bedeutung des Substantivums, von dem sie abhängen, und von dem, was als bekannt gilt und was ausgedrückt werden soll, bestimmt wird. Auf dieser Grundlage kann eine Regel für alle von der Autorin angeführten Beispiele gegeben werden und es verschwinden auch die von ihr festgestellten Ausnahmen. Eine solche durchgehend konsequente Beschreibung ist der von ihr vorgeschlagenen ohne Zweifel vorzuziehen.

LATINO-CROATICA

Vladimir Vratović

Sve što ovdje objavljujem, ponajvećma je doslovno onako kako sam izgovorio u tijeku godine dana, od listopada 1992. do srpnja 1993., u jutarnjim emisijama "Govorimo hrvatski" I. programa radija Zagreb.

U ovom pisanom obliku samo su dvije uočljivije izmjene: svugdje sam izostavio ili pretilizirao uvodne ili završne razgovorno intonirane rečenice, jer su one u emisijama imale poslužiti kao osvježavajući dio razgovornoga tona (između urednice prof. Vesne Svaguše i mene), što ovdje tiskano nije više funkcionalno; mjestimično sam, i to vrlo rijetko, mijenjao primjere u argumentaciji, ispuštajući neke izgovorene ili dodavajući pokoji novi.

Hoću li u više nastavaka objaviti ove bilješke, zavisit će od moje grabe i od odluke urednika, koliko će smatrati korisnim i zanimljivim za čitatelje Jezika. I za mene i za njih - neka mi je dopušteno reći - bit će korisno budemo li u tijeku objavljivanja dobili od čitatelja pitanja, sugestije ili već gotove članke, u kojima bi se nadopunili ili ispravili moji zaključci.

Doduše, mojoj bi taštini godilo, ako bi se tko *s pohvalom* osvrnuo na moje tvrdnje. Ali bi i mojoj i našoj zajedničkoj znanstvenoj savjesti priličilo ako bi se tko *argumentima*